

M. PÁSZTOR JÓZSEF

„Az Eszme”

(„Szociális kultúrlap” 1919-ben)

Az 1918–19-es magyarországi forradalmi események a szellemi élet pezsdülését eredményezték a vidéki városokban is. Ennek megnyilatkozása volt a Székesfehérvárott megjelentetett *Az Eszme* című *Szociális kultúrlap* is. Az első számot az első szabad május 1 ünnepére jelentették meg, a második — összevont, 2–3.-nak jelzett — szám május 18-i dátummal hagyta el a nyomdát. Ennek címlapján közölte olvasóival a szerkesztőség, hogy a lap „minden vasárnap” megjelenik. Az első és második szám megjelenése között eltelt több mint két hét magyarázatául a *Szerkesztőségi hírek* rovat — *Többeknek* válaszulva — közölte, hogy „múlt heti számunk technikai akadályok miatt nem jelenhetett meg”. Ezek a technikai akadályok, valószínűleg a papírhiány, okozhatta a lap elhalását, mivel a jelzett kettő, illetve három számon kívül több nem jelent meg *Az Eszme*-ből.

A magyar szellemi életben Székesfehérvár a XX. század első két évtizedében jelentős szerepet játszott: innen vezette harcát a magyar társadalmi progresszió harcosai — a munkásmozgalom, a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör és a Nyugat — ellen PROHÁSZKA Ottokár püspök. A várost uraló és terrorizáló modern köntösben jelentkező reakciós szellemmel helyben elsősorban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt sajtója vette fel a harcot, s csak később, a háború éveitől kezdett kibontakozni az ellenállás a város radikális diáksága soraiban is. Az állami reálgimnázium falai között, az „Önképzőkör”-ben FÁY Árpád vezetésével „radikális szellemű diákok külön csoportot alakítanak” — írja KODOLÁNYI János, az akkori fehérvári diák önéletrajzi regényében.¹ E csoport — olvassuk ugyanott — a „Clarté Társaság” nevet veszi fel, *Diáktoll* címen pedig lapot ad ki, s rendezvényein „Adyt szavalnak”, valamint „előadások hangzanak el a szocializmusról”. Az új gondolatra éhes és érzékeny fiatalok között „lelkes hívei támadnak” a *Ma* című, KASSÁK Lajos szerkesztésében megjelenő aktivista folyóiratnak is. Az elméleti, világnézeti radikalizálódást társadalmi élmények támasztják alá: a diákok közül többen katonaruhába öltöztetve megismerik a front-életet is, s így jutnak el a forradalmi eseményekben való aktív részvételig. A proletárhatalom megszületése után pedig a város szellemi areulátának átformálására is vállalkoznak; ezért adják ki kulturális lapjukat.

Az Eszme életrehívása szerves része a fehérvári forradalmárok társadalom-átalakító tevékenységének. Létrehívásának szellemi-kulturális közegéről a benne résztvevők visszaemlékezései tájékoztatnak. FÁY Árpád—HERNÁDI György verseskötetének előszavában² — írja: „A fiatal magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa elrendeli, hogy a középiskolában az eltörölt vallásoktatás helyébe a szociáletika tanítását iktassák

¹ KODOLÁNYI János: *Sülyyedő világ*. 1965. 380. 1.

² HERNÁDI György: *Földem, sorsom*. 1959. 5. 1.

az órarendbe. De honnan teremtsék elő az oktatókat? A régi tanárok, ritka kivételtől eltekintve, nem alkalmasak erre. Tudja ezt Velinszky László, a fehérvári direktórium elnöke, a hajdani 'néptanító' . . . forradalmi tettel oldotta meg a fogas kérdést. Harcos, fiatal irodalmárokat bízott meg az új tantárgy oktatásával. És egy szép napon megjelentek a fehérvári középiskolákban az új 'tanárok': Telegdi Bernát, azóta mindmáig is valódi középiskolai tanár, Tóth Aladár, későbbi zenekritikus és operaigazgató és — Hernádi György. Mit tanítottak? Tanterv híján mindazt, amit a Galilei-kör táplálta műveltségük és forradalmi hitük sugallt.” Ez a hit és műveltség ösztönözte e fiatalokat *Az Eszme* megjelentetésére is.

Szerkesztők és munkatársak. A székesfehérvári „szociális kultúrlap” szerkesztője Pór Nándor volt; 21 éves, a reálgimnáziumi érettségi után besorozott s a frontról hazatért katona. Személyéről az életrajzi adatok is szűken vallanak: a Tanácsköztársaság bukása után emigrálni kényszerült, s a Szovjetunióban nyoma veszett. VELINSZKY László — az induló laphoz küldött — üdvözlő sorainak zárómondatai szólnak a szerkesztő személyéről: „Hiszem, hogy 'Az Eszme' beválik a gáton. Garanciát látok a szerkesztőjében, akiben van forradalmi láng és cselekvő akarás.” (1. sz. 3. l.) Az emlékezők és a lexikonok tanúsága szerint *Az Eszme* gazdájának kell tekintenünk HERNÁDI Györgyöt is. Az akkor még huszadik életévét sem betöltő fiatalemberről írja FAY Árpád az említett előszóban: „Apja, nagyapja orvos, 6 tanárnak készült. 1917-ben érettségizik, utána nyomban behívják. A romániai frontra vezénylik, de a következő év őszi eseményei már ismét Fehérvárott érik. Megszervezi a katonatanácsot, amelynek 1918. október 31-től kezdve elnöke. *Eszme* címen társadalmi és szépirodalmi folyóiratot indít, s belép a Fejérmegyei Népszava szerkesztőségébe. A forradalom után menekülnie kell.”

A szociáletikát tanító egyetemisták közül a lap munkatársa volt TELEGDI Bernát, Ő a fővárosi tudományegyetem másodéves bölcsész-hallgatója, RIEDL Frigyes és NÉGYESY László szemináriumainak látogatójaként kapta a hazai hívó szót. A tanítás mellett cikkeket írt a *Székesfehérvár és Vidéke a Nép Szava* hasábjain, valamint agitációs és felvilágosító munkát végzett a megye falvaiban. A móri tanítók gyűlésén tartott beszéde és cikkei miatt az ellenforradalmi bíróság vizsgálatot indított ellene, az ügyészség hosszabb ideig vizsgálati fogságban is tartotta. Egyetemi tanulmányait csak évek múlva tudta folytatni, de tanári álláshoz az oklevél birtokában sem juthatott az ellenforradalmi korszakban. *Az Eszme* három társadalmi-világnézeti cikkét közölte TELEGDI Bernátnak. Az elemzett témák valószínűleg a szociáletikai órák anyagát képezték.

TÓTH Aladár alkotói ténykedését csak 1920-tól tartja számon a *Zenei Lexikon*, pedig a fehérvári születésű budapesti bölcsész-jelölt 1919-ben nemcsak a szociáletikát tanítja szülővárosában, hanem zenekritikusi, -esztétikusi és publicisztikai tevékenységét is megkezdi. *Az Eszmé*-ben megjelent két írása bizonyítja, hogy kezdettől elkötelezett híve és propagálója a modern magyar zenének. URBÁN Eszter, aki műfordító- és ifjúsági íróként írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe, 1919-ben — TELEGDI Bernát évfolyamtársaként — a bölcsész tudományi kar hallgatója és merészhangú, őszinte lírai vallomások írója. Erről tanúskodik a fehérvári lapban közölt két verse.

A fiatal egyetemi hallgatókon kívül a város két pedagógusa szerepelt *Az Eszme* hasábjain. KELEMEN Béla az állami főreáliskola igazgatója, nyelvészeti és esztétikai író, akinek nevét akkor már országosan ismertté tette *Magyar és német nagy kézi szótára*. Róla és az általa vezetett iskoláról KODOLÁNYI János ad meglevenítő rajtot — említett önéletrajzi regényében: „Szabad bajtársi hang uralkodik itt, nyomát sem érzem a gőgös, puffadt tanári uralomnak. Igazgatónk is tetszik, Kelemen Béla ő, ugyanaz, akinek szótárait használjuk. Mosolygó, kissé szkeptikus arcú, pirosas orrú úr, iparkodik félelmes ábrázatot vágni, ha végigmegy a folyosókon, de magában mosolyog.” A volt tanítványok megbecsülésének és tiszteletének megnyilatkozása sorolta az 54 éves pedagógust

a munkatársak közé. A másik pedagógus-szerzőről, ZSÁMBOKI Lajosról, életéről nem tudtunk adatokat felkutatni.

A kulturális lap társadalmi küldetéséről a megye, illetve a város politikai vezetői nyilatkoztak a lapban: HORVÁTH János a megyei direktórium részéről írta meg levelét 'Az Eszme' szerkesztőségének, VELINSZKY László, a városi direktórium elnöke pedig *Üdvözetében* fejezte ki azt a meggyőződését, hogy *Az Eszme* jól fogja betölteni feladatát.

A lap tartalma: „Az öntudatra ébredt dolgozó proletariátus végre lerázta magáról a feudális gentry és papi butitással átítatott régi rendszert, hogy helyébe a dolgozók szabad társadalmát építse fel. Ehhez a nagy világtörténeti eseményhez szükséges, hogy minél több proletárt vértesszünk fel a tudás fegyverével. Május elsején a természet újjászületésének nagy napján indul újtárra 'Az Eszme', hogy harcos és mindenre kész forradalmárokat neveljen. Méltóan hivatását csak akkor tölti be, ha a proletariátusnak világforradalmát, harci tüzét éleszti, elszánt és kíméletlen harcra neveli a dolgozó tömegek ezreit, éleszti a gyűlöletet azokkal szemben, akik a dolgozók vére árán is újra vissza akarják állítani a szabad kizsákmányolást. Mint mindenkinek, aki fölismerte a világtörténelemnek ezen nagy harcát, akiket nem kábít meg a tömjénfüst és a mirha illat, akik szeretik az Emberiség összességét, azoknak a figyelmébe ajánlom az 'Az Eszmét', támogassák, terjesszék és szeressék, hogy kulturális és szociális misszióját teljesíthesse . . .”

— HORVÁTH János tömör fogalmazása (1 sz. 2. l.) érthetően és világosan vázolta azt a történelmi helyzetet, amelyben újtárra indult a lap. Élet-halál harcát vívta a proletariátus, és a sajtónak sem lehetett más feladata, mint e harc szolgálata. VELINSZKY László egy gondolattal tovább lépett ezen, és az osztályharc kulturális területének speciális tennivalóját jelölte meg (1. sz. 3. l.): „A kommunista államnak két hatalmas tengelyének kell lenni. Az igazságos és tökéletes gazdasági berendezkedés legyen az egyik, a Kultúra fenséges és hatalmas kiépítése a másik. A burzsoázia piszkos, fertőzött szemetéből óriási munkával kell kiválogatni a még meg nem romlott értékeket, amelyekhez kitartó munkásokra és életerős karokra van szükség.”

Az Eszme írói a két politikus által kifejtett alapelvek szellemében folytatták munkájukat. A kommunista eszmék propagálására és az azokra szórt burzsoá vádak leleplezésére törekedtek. PÓR Nándor — *Az emberekről* című cikkében (2. sz. 18—19. l.) — azzal a váddal szállt szembe, amely szerint „a kommunista államrend kiöli az egyénekből az ambíciót”. Helyesen mutatott rá arra, hogy az egyén fejlődése nem a véletlen műve, hanem „az új életlehetőségek alakítják át az emberek gondolkodásmódját, és szabályozzák az emberek törekvéseit”. Az emberek „átváltozása” — állapította meg — kívánatos, mert az eddigi társadalmi fejlődés nem adott lehetőséget a teljes emberré válásra. Az emberi kibontakozás lehetőségét a kommunista társadalom teremti meg, mert „a magántulajdon és az anyagi gondok megszüntével megszünteti” az emberek közötti „eddigi tudatos vagy tudat nélküli harcot”. Az egyén, az ember a témája TELEGDI Bernát *Konzervatívizmus* című írásának is (1. sz. 8—9. l.). Ő azzal a pesszimista nézettel száll vitába, mely szerint „az ember nem lesz jobb, az ember nem fejlődik”. Az e véleményt képviselőket nevezi „konzervatív emberek”-nek, akik elvesztették hitüket az emberiségben, és „nem tudják elképzelni, hogy valaha máshogyan is volt, vagy lesz, mint most”. Ezzel szemben ő határozottan és bizonyítottan állítja, hogy „a harc folytonos, az emberiség nem áll meg sohasem” a fejlődésben. PÓR Nándor és TELEGDI Bernát cikke, valamint ZSÁMBOKI Lajosnak „Minden embernek joga van az élethez” eszme jegyében megírt publikációja (2—3. sz. 7—9. l.) magán viseli a didaktikus jelleget. Témájuk és logikai felépítésük tükrözi azt a pedagógiai célt, hogy az olvasókat társadalmi tevékenységre inspirálják. Azok az eszmék nyernek náluk megfogalmazást, amelyek a szociáletika tárgyának is alapelvei voltak.

A jövő iskolája címmel jelent meg KELEMEN Béla igazgató folytatásos közleménye

(1. sz. 12—14., 2—3. sz. 1—3. l.), mely *Külatások és tervek* alcímmel azokat a „szédületes távlatokat” tartalmazta, melyek „a nyugodt alkotás, a zavartalan építés”, a szocializmus korában az iskolákra, illetve az iskolázásra várnak. Optimizmusát arra alapozta, hogy „nem volt még szocialista újtó, aki a nevelésnek, mint a jövő nemzedékek formálójának jelentőségét kicsinyelte volna. A marxista elmélet az emberi tökéletesedés eszközei közt ... fontos helyet biztosít az oktatásnak ...” Megállapította, hogy a nevelésnek „új alapjai” lesznek, s ezek a következők: „a természettudományi és gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, továbbá az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkezési jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs.” Ezek megvalósítása megkívánja az iskolarendszer átalakítását, az alkalmazott oktatási módszerek megújítását.

TóTH Aladárnak *Az Eszmé*-ben megjelent írásai jelentős kultúrtörténeti értéket képviselnek. *Magyar zene* címmel nagyobb terjedelműnek tervezett tanulmánya bevezető része jelent meg a lapban (2—3. sz. 10—12. l.). Megállapította, hogy „a XX. század hozta meg a magyar művészetek között a legkésőbbben érő gyümölcsöt: a magyar zenét is”. Az előző nagyokkal kapcsolatban az volt a véleménye, hogy „Erkel műveinek csak tárgya, Liszt szerzeményeinek csak egyes motívumai magyarosak, szellemük egyébként teljesen német”. „A magyar zene igazi megteremtője”-nek Bartók Bélát mondta, aki megnyitotta „a zeneakadémia kapuit a magyar népzene számára”. Lángésznek nevezte, „aki nem restelli grammofon lemezekre gyűjteni a magyar népdal rejtett kincseit”. Bartók „kiváló rokonlélekre és segítő társra talált Kodály Zoltánban” — állapította meg. Kodályban — már ekkor — a „zseniális zeneszerzőt, pedagógust, tudóst” dicsérte akinek „művészete lágyabb, mélibb mint Bartóké, érzésvilága sem olyan színes, de árnyalatokban gazdagabb, nem olyan mélytűző és pregnáns stílusú, de van benne igazi alkotó erő”. Pozitívan értékelte Kodálynak, mint „Bartók elve apostolá”-nak tevékenységét. A harmadiknak, Dohnányi Ernőnek jelentőségét szintén Bartókhoz való viszonyában látta: Dohnányi „művészetének köszönhetjük Bartók zongoraműveinek népszerűségét” — mondta 1919-ben —, mivel „ő mutatta be őket először páratlan művészetével”. A közlemény végén a szerző azt ígérte, hogy a következő számokban egyénenként fogja tárgyalni „a magyar zene e három büszkeségének” művészetét. Erre azonban akkor nem került sor.

A másik TóTH Aladár írást, *Haydn 'gyermekszimfónia', vagy a proletár hangverseny* (1. sz. 3—5. l.) c. híradást *Az 1918/19-es forradalmak irodalma (Szöveggyűjtemény)* is közlésre méltónak találta.³ Ugyanez a *Szöveggyűjtemény* közli TELEGGDI Bernát *Ady Endre* című cikkét azzal a megjegyzéssel, hogy „a cikk Ady költészetének nagy közönség-hatásáról tanúskodik a proletárhatalom napjaiban”. Témánk, Fehérvár 1919-es kulturális viszonyainak ismerete szempontjából érdekes adatot közöl a cikkhez írt jegyzet:⁴ a Tanácsköztársaság alatt Székesfehérvárott jelent meg az első általános-iskolai tankönyv, benne hat forradalmi verse ADYNAK. TELEGGDI ADY jelentőségét abban látja, hogy „tudtára ébreszt minket, hogy így nem lehet élni, hogy a mostani létünk szegyenletes és kibírhatatlan”. (1. sz. 14—16. l.) A *Szöveggyűjtemény*-ben olvashatjuk PÓR Nándor kritikáját a Székesfehérvárott 1919. április 22-én bemutatott *Örvény* című BARTA Lajos drámáról (1. sz. 9—11. l.).⁵ Az írás filológiai értékét az adja, hogy egyetlenséggel kritika a darab vidéki bemutatásáról. A műről magáról rossz véleménnyel volt, mert novella és nem dráma. A „rendezői-dramaturgiai kísérletet” azonban figyelemre méltónak tartotta, és dicsérte DOKTOR János színészi játékát. A fővárosi színészek egy

³ „Mindenki újakra készül ...” IV. köt. 1967. 292—293. l., 991. l.

⁴ Uo. 281—282. l., 988. l.

⁵ Uo. 291—292. l., 991. l.

másik „leruccanását” TELEGDI Bernát kommentálta a lap hasábjain, s megállapította, hogy a Propaganda Társulat műsorán „betegségig ripacs színészek” szerepeltek, kifejezte azt a reményét, hogy „ilyen társulatok többet a nyakunkra nem jönnek”. (2—3. sz. 19—20. l.)

A szépprózát két írás képviselte *Az Eszmé*-ben: *Egy előadás a zárdában (Hüteles történet)* címmel —Z.—GY. (minden valószínűség szerint HERNÁDI (HERCZ) György.) Soror Bernarda irgalmas nővér átalakulását írta le. E tanár apáca 1916-ban a pécsi leánygimnázium IV. osztályában a szabadkőműveseket és a szocialistákat az ördög képviselőinek rajzolta le, s meglepetésre e nővért volt tanítványai 1919-ben civilbe öltözve, felszabadult emberként látták viszont. Az egykor gyűlölt szocialisták számára is lehetővé tették az önmagára ismerést, az örömteli szabad élet vállalását. (2—3. sz. 12—14. l.) PÓR Nándor *Végzet* címmel novellát közölt a lapban (2—3. sz. 5—7. l.). Az életből a halálba menekülő szerelmespár tragédiáját expresszív indulattal és stíluseszközökkel írta le.

Az Eszme szépirodalmi anyagának értékes részét jelentik a lírai alkotások: PÓR Nándor egy (1. sz. 1. l.), HERNÁDI György négy (1. sz. 6—7. l., 2—3. sz. 14—15. l.), URBÁN Eszter pedig két (2—3. sz. 3—4. l.) verssel szerepelt. Közülük HERNÁDI György már beérkezett költő volt, hisz a fővárosi *Ma* közölte alkotásait. Ezek egyikét, a *Liebknecht halálán* címűt jelentette meg a fehérvári lap első száma. Az 1919 januárjában meggyilkolt német kommunistát elsirató vers a még győztes harc előtt álló forradalmárokhöz kiáltott: „Zúzzátok szét ti feltömröült erőlavínak / Az élétek szálfásodott korhadt tölgycet, / De az emberiesség völgyében forrásként csörtessenetek. / Sújtsatok ti ezredek vasmunkánk izmosodott karok.”⁶ PÓR Nándor *Köszöntés* című, lap-nyitó verse már a győzelem örömeivel köszöntötte május elsejét: „Tavaszi vágyak dobják szét ölelésre a karokat! / Fejek bátor nézéssel vágják szét csodálkozásra a homlokok ívét! / Az Eszme nagyfényű ragyogással vörösíti az egész Horizontot / és a Földből új sarjadások bukkannak a Végtelenségbe!” A felszabadult ember boldogságát fejezte ki URBÁN Eszter verse: „A túzliliomnak lángvörös szirma / Kacagón repdes a tavaszi szélben: / Letépem sorra és szárnyra eresztem, / Pedig itt valahol bús hang beszél benn: / Ne tépd le: minden kis bús szíromveszten / Szívedből tépsz ki egy gondolatot. / . . . / Kacagón hintem a tavaszi szélben / A szíromot, a drágát, a gondolatot. / Gyermeki szívvel és víg kacagással / Most annyi sok szépet a szélnek adok / És most nem törődök én semmi mással / A régit, a régit szórom ma szét.”

*

Az 1918—19-es magyarországi forradalmak irodalmi és publicisztikai alkotásai válogatott gyűjteményének négy kötete⁷ ma már lehetővé teszi a korszak szellemi értékeinek számbavételét és értékelését. Számunkra is alapul szolgál ahhoz, hogy Székesfehérvár forradalmár gondolkodóinak tevékenységét az egésszel egybevetve ítéljük meg. Megállapítható az, hogy a rájuk háruló feladatot a rendelkezésükre álló lehetőségeken belül becsülettel oldották meg. A forradalmi gondolatokkal való friss megismerkedés örömeiben igyekeztek a felfedezett tudományos igazságokat közkinccsé tenni. Az írások tükrözik az alkotók elméleti gyengeségeit, de érvényre juttatják azt a belső meggyőződést is, mely őket a forradalom szolgálatába állította. Értékes színfoltja *Az Eszme* a magyar forradalmi sajtó 1919-es termékeinek.

⁶ „Mindenki újakra készül . . .” III. köt. 1960. 81. l. E kötet (245. l.) közli HERNÁDI György *Az Eszmé*-ben megjelent *Valakinek* című versét is.

⁷ „Mindenki újakra készül . . .” I. köt. 1959., II. köt. 1962., III. köt. 1960., IV. köt. 1967. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: JÓZSEF Farkas.

A lapot pártfoglaló és útrabocsátó VELINSZKY László tanító és direktóriumi elnök mártírhalálával pecsételte meg hűségét a proletárforradalomhoz és annak eszméihez. A fiatal forradalmárok egy részét az emigrációba való menekülés mentette meg a terror dühétől. HERNÁDI György a bécsi és berlini emigrációban költői kiteljesedésével tett tanúságot tehetségéről. „Olyan életművet hagyott örökségül reánk, amelynek hatósugarai az eljövendő nemzedékben is fokozzák majd a kommunista eszmevilág és erkölcsi felfogás alakító-nevelő erejét” — mondotta róla halála után GEREBLYÉS László, a kortárs.⁸ TÓTH Aladár gazdag alkotói természetét napjainkban teszik hozzáférhetővé,⁹ s így válik ismertté, mily sokat tett a magyar zenekultúra fejlesztéséért. TELEGGI Bernát több évtizedes pedagógiai munkássága alatt őrizte és terjesztette a fiatal korban magáévá tett eszméket. Így vált *Az Eszme* teremtő erővé fél évszázad alatt.

⁸ GEREBLYÉS László emlékbeszéde HERNÁDI György 1962. május 8-án, az Irodalmi Színpadon megtartott emlékműsorán. Kézirat.

⁹ TÓTH Aladár: *Válogatott zenekritikái*. 1968.